

Методика наставе шаха као изборног предмета у првом разреду основних школа

Пред читаоцима је наш покушај, као аутора шаховског уџбеника за први разред основне школе, да приближимо наше стручно виђење и конкретне препоруке у погледу могућности за излагање материје обухваћене планом и програмом које је одобрило Министарство просвете. Нећемо се овом приликом бавити принципима и научним методама дидактике и методике, о чему је написано много стручних радова, већ ће основа овог излагања бити сама књига, њена структура и све оно што је у њој коришћено као средство обуке за које можда изгледа да је случајно баш такво, мада заправо случајности у овој књизи има врло мало. Уз боље разумевање чиме смо се руководили пишући књигу (или, још боље: понаособ сваку лекцију), сигурни смо да ће то представљати и корак даље ка сагледавању најзахвалнијих могућности како да се помогне деци да што брже науче да играју шах, али и усвоје остале вредности које се развијају и негују кроз рад са овим уџбеником. Сама књига са пратећом радном свеском чини нераздвојиву целину, а у плану је и приручник за наставнике, који је у фази израде, који би представљао логично заокружење методичко-дидактичког система упутстава за спровођење овде изложеног градива у школској пракси.

Уџбеник „Три, четири, позор – шах!“ замишљен је као спој архетипског и савременог. Као структурални оквир, али и везивни елемент који се провлачи кроз целу књигу, искоришћена је форма бајке, чиме снага шаха дубоко укорењена у колективном несвесном и његова универзална привлачност добијају шансу да лакше привуку разубену пажњу детета. Желели смо да деци кроз машту, али и помало уз драмску игру, понудимо учење шаха на што свеобухватнијим основама. У том смислу сликовито представљамо и у васпитном смислу правимо јасну разлику између црног и белог, то јест између негативца и позитивца, са којима ће деца моћи да се поистовећују и преузимају функционалне моделе понашања. Бајка која чини костур драмске радње, али и самог уџбеника (јер деца заједно са њеним јунацима заправо уче лекције), додатно у свом заплету води рачуна о подједнакој улози дечака и девојчице, што је, нажалост, за ову игру нечест случај – игра је неправедно више мушка него женска. Жеља нам је била и да књига у овој ери опште агресије којом су деца бомбардована са свих страна буде и нежна као и естетски допадљива. Руководили смо се мишљу да, ако деца буду волела ову књигу, на корак су од тога да се заљубе и у шах, а онда је и учитељу шаха немерљиво веће задовољство да подучава. Узимајући у обзир чињеницу да је у питању нов изборни предмет, који као такав није обавезан, већ се за њега ученици (а заправо и родитељи) опредељују према својим склоностима, првенствена жеља нам је била да омогућимо да дружење шестогодишњака са шахом на нивоу игре и развијања маште буде у складу са њиховим узрастом. На тај начин стекли би се услови да се деца која су тек закорачила у школски систем потпуно растерећено упознају са основама ове племените игре, што је потпуно у складу и са описном природом оцена у првом разреду основне школе, чиме се смањује императив успешности, који по природи ствари са собом носе и школовање и шах као такмичарска дисциплина. Жеља нам је да на основу овако стеченог искуства полазници изборне наставе у првом разреду пожеље да продуже дружење са шахом и рад на свом усавршавању и у разредима који следе.

Уџбеник уз радну свеску представља целину за коју нескромно мислимо да може бити готово довољна детету тог узраста за самостално обучавање, а да не говоримо о стручним предавањима, као и о ситуацијама када постоји помоћ одраслих особа. Без обзира на то, од креативности предавача, њиховог педагошког дара и инспирације, умногоме ће зависити резултат. Под резултатом подразумевамо не само испуњавање задатака предвиђених планом и програмом, него и нешто много важније, а то је развијање љубави према шаху код детета, а тиме и свему добром чему га он може научити. Покушали смо, користећи наша професионална шаховска знања, сопствена, као и туђа искуства, савете психолога и педагога, као и анкетања деце, да у највећој мери олакшамо предавање нечега новог, надајући се да ће предавачи заједно са децом уживати у разноликости дидактичких метода.

Обухваћено градиво доследно прати наставни план и програм којим је предвиђен фонд од 36 часова годишње, то јест ученици ће се са овим предметом сусретати једанпут седмично. Аутори су помно пратили наставне планове и програме из осталих предмета за први разред, тако да шаховско градиво не „престиже“ знања из других предмета – превасходно српског језика и математике. У том смислу се нпр. лекција о записивању шаховске партије уводи тек почетком другог полугодишта, када ђаци-прваци већ (претпостављено) владају азбуком и бројевима од 1 до 10. За крај првог полугодишта предвиђа се растеређивање ученика садржајима представљеним у виду „Забавних страна“ и „Занимљивости“, чиме им се пружа прилика да на опуштеном начину утврде до тада стечена знања кроз игру и забаву.

Током прве године учења, кроз упознавање квадратне црно-беле табле као попршта ове игре савршеног склада, ученици усвајају просторне релације кроз концепте поља, линија, редова и дијагонала. Дружење са шаховским фигурама и њиховим кретањем приближава их знањима из геометрије, док кроз однос релативних вредности фигура (пешак = 1, скакач и ловац = 3, топ = 5, дама = 10) стичу и основе из аритметике, али и поуке о вођењу бриге о вредностима које су им поверене на чување. Постављање фигура на почетна поља пример је за организацију и уредност, чиме се неупоредиво лакше усвајају и неки „непопуларни“ свакодневни захтеви, као што је одлагање ствари (нпр. школског прибора, одевних предмета, играчака, итд.) на одговарајућа места. Упознавање са шаховском нотацијом, где се као прелазни модел користи популарна игра „подморница“, и концепт записивања потеза подстицајно делује на усавршавање вештина читања и писања, са којима се срећу у оквиру обавезних предмета. О свему овоме биће касније више речи кроз обрађивање конкретних примера из неких лекција.

Како се шестогодишњаци и седмогодишњаци налазе у раној фази когнитивног развоја, у којој тек стичу основне представе о низовима, поретку и класификацији, што између осталог чини основ за свеобухватно разумевање појма броја, шах им природно помаже у усвајању, а затим и консолидацији ових знања. На овај начин деца се припремају за наредну фазу (око 9.-10. године живота) коју, према Пијажеовој класификацији, карактеришу „конкретне логичке операције“, као нпр. обухватније разумевање математичких операција. Кроз савлађивање шаховске нотације, даје се значајан подстицај развоју вештина читања и писања, али се постиже и напредак у разумевању просторне организације, пре свега кроз концепте хоризонталности и

вертикалности, као претеча координатних система, али и дискриминације латерализованости, за чије су остваривање веома погодни захтеви за правилном оријентацијом шаховске табле: у односу на белог и црног, тј. црну боју поља у играчевом левом углу, али и постављање дама на поља исте боје, а краљева на поља супротне боје од фигуре која се на њему налази (видети начин на који су, у лекцији „Табла и фигуре“, доследно супротстављени ставови протагонисте – витеза Филипа и антагонисте – Црног витеза). Проучавање шаха требало би да подстакне и напредак логичког мишљења и способности генерализације, а посебно је драгоцен поучавајући пример легендарног светског шампиона Емануела Ласкера, доктора филозофских наука, који је наглашавао да путем шаха треба „подучавати о независном размишљању и просуђивању“.

Све, или бар велика већина кључних тема, изложене су тако да у исто време „врше атак“ на разне аспекте дететове интелигенције и меморије преко дејства на више видова његове перцепције. У том смислу, текстуална објашњења константно прате графичка решења у виду дијаграмских приказа позиција, као и карикатурални цртежи веома памтљиве и духовите садржине. Сви стихови у књизи смишљени су изворно за овај уџбеник и то са јасним образовно-васпитним циљем: да им се и у овој форми приближе теме које се обрађују, те развије интересовање па и љубав према њима. Количина текста је смањена на најмању могућу меру коју дозвољава шаховска тематика, а у оквиру плана и програма, да би била прилагођена узрасту ученика првог разреда. Пред нама је у том смислу стајао врло тежак задатак, јер није могуће све речима објаснити у књизи за прваке, када они још не читају и притом им је ниво усмерене пажње још сасвим низак. На вама је да те неизбежне „недостатке“ допуните тако што ћете проширити понуђена објашњења.

Настојало се и да књига не преоптерећује оквир пажње детета, колико год је то било могуће. Лакши садржаји и мања количина материјала на појединим странама карактеришу почетне лекције, док се касније интензитет постепено повећава. У сваком случају ишло се на то да се не нарушава максимум оквира пажње од пет визуелних целина по страни, што је подразумевана граница перцепције. Случајеви у којима се одступа од праћења у ритму слева удесно и одозго надоле најчешће су решавани употребом боксова одговарајуће боје. Једна од нијанси којој је такође посвећена пажња је и да у оквиру појединачне лекције различите подтеме прати различита боја маски на дијаграму, те би и то требало да представља допринос дидактици. Веома битна ствар, која ће сигурно бити од помоћи, је и доследно коришћење зелене, црвене и жуте боје на дијаграмима (изузев уводне лекције у материју када се тек упознају са фигурама, где боје имају просту функцију обележавања различитих делова шаховске табле и фигура). Зелено аутоматски подразумева потез, контролу поља или остваривање дејства фигуре. Црвену користимо за забрањене ствари или представљамо опасност: за фигуру која је нападнута, за поља на која не смемо или није пожељно да станемо, за краља који се налази у мату. Жута нам помаже у ситуацијама када се јавља потреба да покажемо да један потез претходи другом.

Можда и најважнија ствар, у чије осмишљавање је уложено много труда, је начин и редослед увођења шаховских појмова као што су кретање, напад, узимање,

заштита, шах, мат... Сви се, а посебно сложенији појмови, уводе поступно и са великом доследношћу.

Тако се, нпр. у лекцији „Топ“, говори само о кретању и узимању, у лекцији „Ловац“ о нападу на противничку фигуру и давању шаха, у „Дами“ о контролисању поља и заштити својих фигура, итд. Затим је прво само показано и речено шта је то шах, без образложења шта се у том случају ради, да би тек у некој од наредних лекција била понуђена шира информација, па се у наредним (уз додатак мата као завршног шаха) заокружила целина о том појму. У том смислу, наша препорука је да и у ситуацији када неко од деце влада осталим појмовима и када рецимо неки знају да се шах мора отклонити, никако не би требало дозволити ширење дискусије, него им указати да ће о томе бити речи други пут. Мора се водити рачуна о деци која се први пут срећу са игром.

До тога може доћи и када им се говори нешто што не важи у свим случајевима, као нпр. да је дама јача фигура од скакача, а знамо да у пракси може настати обрнута ситуација. Пошто их свакако не можемо затрпати одмах изузецима од правила, а ни понудити израз као што је „номинална вредност“, то им такође треба објашњавати када за то дође време, нпр. приликом увођења термина жртве, или сл. и то управо на тај начин што ће се још једном поновити опште правило, а онда увести изузетак.

Срешћете се са тиме да им не можете рећи све до краја и када ће деца можда подразумевати да је добро ловцем бранити даму коју је напао топ. Са таквим се примерима неће срести ни у књизи, ни у радној свесци, јер смо стриктно водили рачуна да било шта што би могло бити контрапродуктивно (или противно шаховској логици и захтевим конкретне позиције) сведемо на најмању могућу меру. Ипак, не треба им објашњавати да то није добро, из простог разлога што је прерано да се прича о вредности фигура и то мора доћи касније на ред. То би их само збуњивало, јер би било парцијално и у кругу од само три фигуре. У овом тренутку је само важно да схвате шта значи појам заштите или одбране фигуре. Лако ће после усвојити ко кога треба да штити и шта им се „исплати“, а шта не. Сходно свему изложеном, препоручљиво је придржавати се материјала који је дат у лекцијама.

Поред појашњавања непознатих термина у самој лекцији, увели смо и речник на крају књиге (на који ученике упућује знак за речник у дну последње стране лекција) у којем су понуђена шира лексичка објашњења, посебно, али не и само са шаховском тематиком. То деци помаже да обогате свој речник, као и да имају јасну представу о значењу нових, управо усвојених термина, због чега је важно да предавач увек томе посвети мало времена.

Занимљива ситуација готово по правилу настаје када треба неко правило променити. Да бисмо избегли да се неко упорније дете расправља како је то могуће (када смо их учили другачије), наводимо класичан пример како то извести. Врло је захвално почети тему часа који обрађује рокаду тако што се прво понови како иду краљ и топ, а затим се изложи да за то постоји само један изузетак, смишљен да би краљ могао боље да се чува. Статистика нам говори да деца најлакше запамте како се врши рокада ако им објаснимо да прво краљ направи два корака ка топу, а затим га топ

прескочи и стане на поље уз њега. Згодно је што је идентичан принцип објашњавања и код једне и код друге рокаде. Подвуците им да јесте да су учили и да топ не прескаче и да краљ не иде више поља, али нека упамте да је то посебна ситуација и да само за тај велики потез важе друга правила. На тај начин штедиме време и заобилазимо њихово незадовољство мењањем правила.

Да би ученици од самог почетка играња шаха правилно научили да је то потез краља, потребно је неколико пута поновити да се рокада одиграва тако што се прво обавезно одигра краљем, односно да не смеју прво да пишну топа јер су онда у обавези да њиме одиграју.

С обзиром на то да није предвиђен довољан број часова за утврђивање, веома је важно да се у свим предавањима користи шаховска терминологија, као и да се сталним понављањем повећава присуство тежих термина на било којој другој тематици, типа: ловци иду косо по дијагоналама, а онда се од деце затражи да хорски понове (ако треба, чак и уз срицање: „ди-ја-го-на-ла-ма“, иако дијагонале нису тема часа). То важи и за вертикале и хоризонтале, када се дође до кретања даме, итд. Руска пракса показује да то даје одличне резултате.

Проблем недостатка времена се посебно односи на практичну игру. Имаће у најбољем случају половину часа (наравно не у свим) за практичну игру, што је само по себи недовољно. Може се извести аналогија са процесом учења да се чита: ако изостане правовремено додатно вежбање, читање ће дуго бити праћено тешкоћама.

Једна од ствари са којом се предавачи који обучавају тоталне почетнике сусрећу је то што деца долазе да се играју шаха, а постоји ипак један не тако сасвим кратак период када нема практичне игре чиме они могу бити до те мере незадовољни да их то може обесхрабрити и одбити од шаха. То не смемо да дозволимо. Најбољи начин да науче како се крећу фигуре је да што више са њима играју. Од лекције о пешаку се стичу услови за то. На том и следећем часу играће пешацима, а затим уз њих сваки следећи час уводите по једну фигуру. Тако ће поред пешака одлично извежбати и кретање осталих фигура. На овај начин ће почети и да успутно усвајају геометрију шаховске табле, што поспешује и просторно сналажење у том узрасту. Разлика у односу на прави шах је у томе што им је циљ игре да промовишу једног од пешака, или да узму све противничке фигуре уместо да дају мат. Практика је показала да је играње таквих позиција веома важно у обуци. До тада се морамо користити елементарним играма, као што су нпр. штафете (поделимо их у две групе које се такмиче у томе ко ће правилно први поређати своје фигуре на демонстрациону таблу) и максимално услишавати њихову жељу да у свакој прилици изађу на демонстрациону таблу и покажу своја управо усвојена нова знања.

На самом почетку посебно им треба скренути пажњу на правилно окретање табле, а то је да им у углу код леве руке увек буде црно поље! Ова препорука се изузетно добро уклапа са захтевима да деца учврсте своје поимање латерализације, примерено свом узрасту. Треба се осврнути на изглед и функцију демонстрационе табле, не улазећи у објашњења слова и бројева. У ту сврху су уобичајене конструкције, као што су: „све у своје време“ и „доћи ће и то на ред, не журите“, сасвим погодне.

Веома је важна улога домаћег задатка, који је осмишљен тако да представља разоноду кроз коју ће деца учврстити своја знања. Значајно је да се при крају часа предвиди део када ће се ученици упознати са оним што их очекује у радној свесци, а на предавачима је да се потруде да их подстакну да заволе такав начин рада и задатке који их очекују. Пракса педагошког рада са тим узрастом показује да је једна од успешнијих мотивација за децу ипак кроз неку врсту оцењивања, то јест такмичења (било са другима, било са самим собом). У том смислу, очигледне ефекте даје систем бодовања за сваки домаћи који би деца сама водила на крају свеске, тако што би предавач сугерисао број поена који треба да упишу за сваки урађени и/или сваки потпуно тачан домаћи задатак. Велика већина деце то ради са великом заинтересованошћу и без варања. Подвлачимо да се на тај начин кроз неку врсту самооцењивања додатно реализује и васпитна илога шаха која чини један од задатака програма.

Када се деци говори о почетном распореду фигура, опет пракса показује да им је најједноставније да запамте на следећи начин: у угловима су топови (као куле на дворцу, утврђењу), затим до њих скакачи (коњица), следећи су ловци (стрелци), затим дама (уз обавезно наглашавање чињенице да бела дама стоји на белом пољу, а црна на црном) и на крају да до дама стоје краљеви. Овде и није добро збуњивати додатном (у овом случају сувишном) информацијом да краљеви стоје на пољима супротне боје. Довољно је да знају да се боја даме поклапа са бојом поља на коју је треба поставити, па ће се и краљеви наћи на својим местима. Испред свих тих фигура стоји пешадија, то јест поређано је по осам пешака, за које се може нпр. рећи да су нека врста чувара. Пошто су то први часови, корисно је да им се, када им попусти концентрација, учитељ зада да нацртају омиљену фигуру у за то намењеном простору у књизи.

Немојте да вас збуни то што се у књизи не објашњава приоритетно да скакач скаче у ћирилично слово "г". У пракси је установљено да је деци много лакше да запамте кретање скакача као "право па косо", те је то модернизовани, опште признати начин, како у Русији тако и у другим "шаховским" земљама. На дијаграму у књизи је то лепо демонстрирано у боји тако да би требало да деци умногоме помогне да усвоје кретање скакача. Увек је сврсисходно коришћење показних метода на демонстрационој табли, као и извођење деце да на њој одигравају потезе.

Када је реч о мату, треба максимално окупирати дечију пажњу подвлачећи да ће управо ту научити шта је циљ ове игре и да им без доброг схватања тога ништа не вреди! На почетку се говори о мату као о заробљавању краља, па се онда додаје информација да то заправо значи да мора да му буде шах... Веома је важно да се појам мата објасни што јасније. На демонстрационој табли треба разјаснити за свако поље појединачно зашто краљ не може на њега да одигра. Затим треба још једном поновити исто кроз питања:

- Да ли постоји место на које би се краљ склонио од шаха?
- Да ли на неки други начин може да отклони шах?
- Шта смо рекли, која фигура спречава да краљ не може да дође на ово поље?
- Зашто? Да ли зато што му је ту шах?
- Која фигура напада, односно контролише ово поље?

Важно је и посебно се осврнути на пример где краљ не може да узме топа, јер га штити други топ. Тиме ће малишани уједно обновити и заштиту фигура, као и то да краљ не сме да стане на шах.

Неки часови имају потпуно другачије циљеве и задатке од стандардних. На пример, у лекцији о шаховском сату поред упознавања ученика са шаховским сатом и његовим правилним коришћењем обрађују се појмови „потез“, „такнуто-макнуто“ и „поправљање фигуре“ кроз спрегу са свакодневним животом. На основу свега наведеног јасно је да се приликом учења шаха природно преплићу васпитна и образовна функција. Шах нас доводи у симулације животних ситуација, где логика игре подстиче исправна решења. Као пример можемо да наведемо ситуацију из књиге у којој се ђак-првак налази на пешачком прелазу, а на семафору за пешаке је црвено светло. За малог шахисту све је јасно: на потезу је противник (у овом случају то су аутомобили), тако да треба бити стрпљив и сачекати свој потез. Када се појави зелено светло за пешаке, то је као да је противник завршио свој потез и притиснуо сат, тако да је сад ред на њега да у предвиђеном времену пређе улицу, то јест „одигра свој потез“. Ово је идеална тема око које се може заједнички разговарати и где сваки ученик може добити прилику да изрази своје мишљење. Компаративни метод стога остаје незаобилазан за остваривање наставног плана и програма, због сталне потребе да се симболизам шаховске игре као парадигме самог живота ставља у ужи и шири контекст. На тај начин шах се може схватити као перманентно дидактичко средство за лакше савлађивање животних лекција.

У нестандартне шаховске теме са становишта обуке саме игре спадају и „Занимљивости“, као и „Забавне стране“. Ова два часа су заправо замишљена као мали предах од учења нове материје и служе за понављање и утврђивање градива, где је са намером остављен већи простор за практичну игру. Ово су образовно-информативно-забавне лекције, чији је циљ да деци прошире видике, али на овом часу је ипак најважније да им остане времена за још практичне игре. У том моменту већ играју шах користећи све фигуре: било како у смислу стратегије (прерано је за то), само да у овом стадијуму буду поштована сва правила (на чему треба инсистирати), тако да је циљ да деца осете игру!

Као што је већ поменуто трудили смо се да редослед тема буде најефективнији могућ и да у том смислу лекцију у којој учимо децу шаховској нотацији померимо за што касније, како бисмо првацима дали времена да овладају графомоториком, али и да могу да прочитају последње слово које нам је потребно, а које најкасније уче – ћирилично слово „ц“. Ауторско опредељење за ћирилицу као званично писмо заступљено је у читавој књизи, са изузетком записивања шаховских потеза. У конкретном случају шаховске нотације (означавање линија/вертикала на шаховској табли и записивање назива шаховских фигура) предност је дата латиничном писму, с тим што је њеном увођењу претходио фонетски запис назива сваког од поља (што је дато у ћириличној верзији), да би се на суседном дијаграму приказали одговарајући латинични називи. Поређења ради, оваква пракса преузета је из руске литературе и њених аутора, чији је ауторитет неприкосновен у области шаха, а може се успоставити и директна аналогија, с обзиром на чињеницу да је код њих у употреби искључиво ћирилично писмо: и они се приклањају општем светском стандарду приликом

записивања шаховске нотације (разлика међу светским језицима је само у првим словима фигура; на тај начин, потребно је да дете научи само *три нова велика латинична слова* – за даму, ловца и скакача, пошто се обележавање пешака приликом записивања потеза изоставља, а код првих слова за краља и топа се подударују ћирилично и латинично писмо), тако да деца, строго узевши, треба да науче још *шест малих латиничних слова*, пошто заправо као нове уче само сугласнике (графеме којима су представљени самогласници „а“ и „е“ исте су и у ћириличном и у латиничном писму).

Искуства експерименталних језичких школа код нас где деца ефективно уче страни језик од првог разреда (нпр. ОШ „Владислав Рибникар“ у Београду) и при том га пишу прецртавајући слова са табле иду у прилог нашим сазнањима да деца у том узрасту веома успешно прецртавају различите симболе. Имајући у виду да су им дванаест часова пред очима слова шаховске нотације, требало би да су им већ довољно блиска да могу да почну да их и прецртавају. Почињемо веома поступно и неко „веће“ читање нотације се очекује тек пред крај целог програма. Приметићете у наредним лекцијама да прво користимо симболе чак и за пешаке што није уобичајно не бисмо ли им смањили број слова и тиме што више олакшали. Такође им изговарање поља за почетак пишемо на ћирилици. Појам пресека линије и реда је прво дат у табели као прилагођени графички приказ који треба да обоје да бисмо им приближили идеју и забавили их, а тек онда прешли на шаховску таблу. У књизи смо називе поља обрадили као квадрате са именом и презименом. Може се користити и друга симболика, као што је нпр. она где је поље кућица која као и свака друга кућа има свој назив улице и број – то је такође ефектан и памтљив пример. Обавезно их треба изводити на таблу да покажу названа поља, и ако се не сналазе, на лицу места их обучавати. Нотација је свакако претеча учења графика из математике, што ће им и те како користити надаље.

“Записивање шаховске партије” је и прва од три лекције за коју смо предвидели да се обрађује два часа (то су лекције које су заступљене на по четири стране). Учиниће вам се да је не толико обимна, колико је тешка, посебно што се ради о латиничним словима која прваци не уче. Просто – шта је, ту је. То је ситуација налик оној у којој првак треба да прочита и запамти нешто из „Света око нас“ или научи песмицу код куће, а он једва сриче и без помоћи одраслог никада не би успео, па ипак успе. Нешто слично се и овде дешава: одлагали смо колико смо могли, али у овој етапи нема више измицања, на реду је шаховска азбука. Урадили смо све што смо могли, водећи чак и рачуна да пре ове лекције (или на пола) буде зимски распуст, тако да претходно деца имају доста времена да савладају нотацију, што је велики део посла код записивања шаховске партије. Оно што је олакшавајућа околност јесте чињеница да ово никако није нешто што је пресудно за њихову игру, па ни за праћење даљих лекција, те се у процес учења записивања потеза може ући релаксирано и без било каквог притиска. Тако да рецимо други део лекције за почетак носи чисто информативни карактер и никако не треба инсистирати на његовом тренутном усвајању, а деца ће се тек у практичној примени записивања својих партија и гледања шаховске литературе полако навићи на шаховске знакове тако да неће ни приметити када су их усвојили. Ипак, не треба се превише трудити и у потпуности растеретити децу притиска да савладају ову тему, чиме се може упасти у грешку демотивисања ученика за овај „досаднији“ део шаха.

Што се тиче вредности фигура, указано је већ да је вођено рачуна да та лекција уследи тек пошто прваци из математике обраде сабирање и одузимање до десет. Други део те лекције – размена по неким параметрима – једна је од најтежих тема, управо због бројања код вишеструких размена фигура и отпора да дете да своју фигуру, или пак жеље да узме противничку по било коју цену. Наиме, многа деца које почињу да играју шах би помислила: „Да, али ако ја ту одиграм ти можеш да узмеш моју фигуру“, док ће друга бити пресрећна што су узели противничку не марећи за своје губитке. Први задатак је да они усвоје размену као саставни део игре, а затим начин како се броји приликом размене. Можда је најједноставније придржавати се формулације из књиге, јер је веома јасна и концизна. Ако се чини да је потребно још примера, треба искоритити неки из радне свеске, или смислити додатне по аналогији. Затим се треба потрудити да у наредном периоду покушамо да развијемо код њих стицање навике да се не плаше размене. Код примера размене пешака у књизи на табли је остала могућност да се још размене скакачи. Обавезно им обратити пажњу и на то да је то сада такође проста размена лаких фигура као што је до сада била пешака и да то не мења чињеницу да је бели остао са пешаком мање због лоше процене, односно лошег бројања!

Потрудили смо се да код матирања и дамом и топом/топовима заиста буду обухваћене све важне позиције дијаграмима, тако да је довољно просто пратити предложени редослед.

Остале теме већ чине увод у озбиљно промишљање тако да је важно указивати им на узроке и законитости онога што се дешава. Треба им скренути им пажњу на пример на то шта су научили из минијатура и који је узрок тако брзих пораза или губљења материјала. Добро је указати им да су то обично грубе грешке, превиђање опасности која прети, а веома често и лош развој фигура и неразвијање централних пешака већ бочних, што у почетној фази игре може да буде губљење драгоценог времена. Узрок брзог пораза може да буде и лакомост да се узме неки пешак, па чак и фигура. Важно је подвући им да је подједнако важно да воде рачуна о томе да ли противник нешто прети, као и о томе шта ће они сами одиграти, тако да увек узнова морају да постављају себи питање: „Шта противник хоће?“
Научимо их да су подједнако корисна питања:

- „А, да није он нешто погрешно својим последњим потезом?“
- „Можда могу да га казним?“
- „Шта ће он одиграти на мој потез?“

Осим наведеног, не треба запоставити ни практичан рад на унапређивању шаховских вештина и знања, тако да је препорука да, кад год је то могуће, предметни наставник у улози модератора треба да издвоји довољно времена за практичну наставу у виду решавања примера на демонстрационој табли и кроз тестове (из књиге, али пре свега из радне свеске, где је све тематски груписано према градиву из одговарајућих лекција), али и кроз проигравање у паровима. О свему овоме биће више написано у приручнику за наставнике, али је јасно да треба затворити круг од демонстрације (наставника) до личног покушаја (детета). Било би лепо да последњи час буде осмишљен као мали разредни турнир, а ако околности допуштају, да се понекад и у

оквиру других слободних активности одигра по неко импровизовано такмичење. Наша препорука предавачима је и да на крају године током једне суботе укључе и турнир за све прваке који иду на часове шаха (као спортске или слободне активности), јер они су сигурно зато и изабрали шах као изборни предмет, па их немојмо отерати ускраћујући им ту жељу! Још 1825. године у образовном пројекту који је пратио нацрт Устава новоосноване Боливије, велики ослободилац Симон Боливар говорио је о томе да су „игре и рекреација подједнако неопходни деци као и храна, јер то захтева њихово физичко и морално стање“, и да се „подједнако корисним и исправним сматрају игре лоптом и шах“. Уколико бисмо следили аналогију са физичким васпитањем, где свакако није циљ да се од свих ученика створе врхунски спортисти, постаје јаснија улога шаха у правилном развоју детета.

Позитиван утицај шаха тиме се не исцрпљује. У истраживачком раду „Зашто предавати шах у школама?“, који је председник Шаховске федерације Венецуеле професор Увенсио Бланко објавио под покровитељством Светске шаховске федерације, указује се на применљивост шаха као заштитног окриља у оквиру кампања против дроге и насиља, док у оквиру његове превентивне функције спада и смањивање изостанака из школе, као и смислено реструктурирање слободног времена.

„Три, четири, позор – шах!“ стога је конципиран и реализован тако да пружа минималан скуп фундаменталних знања која су неопходна да би се овладало свим правилима и општом културом древне игре, као и да је афирмише као друштвено прихватљив модел за сагледавање животних законитости кроз симболику шаховског надметања двеју супротстављених страна. Тринаести светски првак Гари Каспаров говорио је о томе да су „креативност, имагинација и интуиција (...) незаменљиви, баш као и чврст карактер; али, победа долази само кроз борбу.“ На тај начин прегнуће и вољни моменат избијају у први план, пружајући ослонац младој особи која се налази у деликатној животној фази, у којој се од ње очекује да одговори захтевима које пред њега/њу поставља школски систем. Због тога је ово дело и заокружено лекцијом „Шах је више од игре – размисли о томе“, са циљем да се детету помогне да у шаху препозна и усвоји неке трајне вредности. На овом аспекту наставе инсистира се у оноликој мери колико је потребно да се ученицима пруже најосновније информације на основу којих би, пре свега кроз многобројне практичне примере и животне аналогije, могли да самостално откривају огромно богатство света шаха.